DETERMINANTY ZADLŽENOSTI MIESTNYCH SAMOSPRÁV SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Lenka Maličká*

Abstract

Determinants of the Municipal Indebtedness in the Slovakia

Municipalities in the Slovakia as part of public sector have to finance their needs in accord of legally set municipal budgeting principles. The general basic rule mentions that current needs have to be financed from current budget. Capital or investment expenditure can be financed by returnable resources. Using returnable finance resources induces the indebtedness. Although the state level of government is not responsible for the indebtedness incurred on municipal level, usually limits the municipal indebtedness by law and monitors the total municipal debt and debt service. The paper deals with municipal indebtedness in the SR, where total municipal debt is involved to econometric investigation in aim to identify its determinants. Estimated GMM dynamic panel model includes time effects and reveals significant positive influence of capital revenues, debt service and lagged debt. Significant is negative impact of unemployment rate and financial autonomy. Time effects are significant in period of 2003–2004 (extensive indebtedness of certain cities), 2008–2010 (effects of public sector reform and previous economic expansion) 2011 (delayed impact of financial crisis) and 2012–2014 (economic recovery).

Keywords: municipal indebtedness, municipal debt, debt service, municipal capital expenditure, dynamic panel model

JEL Classification: H71, H72, H74

Úvod

Hoci sa prevažná časť pozornosti v súčasnosti sústreďuje na veľkosť verejného dlhu, ktorého najobjemnejšou súčasťou je štátny dlh, určitá časť odbornej verejnosti diskutuje aj o dlhu územných samospráv. Ten je spravidla v porovnaní so štátnym dlhom v priepastnom nepochopení.

V podmienkach Slovenskej republiky je územná samospráva tvorená samosprávnymi krajinami na úrovni regiónov (NUTS3) a miestnou samosprávou (LAU2). Za zadlženosť miestnych samospráv SR sa preto považuje zadlženosť miest a obcí SR. Na základe údajov MF SR uvedených v štátnych záverečných účtoch tvorí v súčasnosti dlh miest a obcí SR približne 3 % (2015) celkového konsolidovaného dlhu verejnej správy a za posledných 15 rokov sa pohyboval medzi 2,8 % (2003) a 5,3 % (2014).

Súčasná legislatíva SR reaguje na vzniknutú potrebu regulácie zadlženosti miestnych samospráv. Sú stanovené limity pre možnosti ďalšieho využitia návratných finančných zdrojov a ich prekročenie je upravené procedurálnym postupom a sankciami. Teória aj

* **Lenka Maličká** (lenka.malicka@tuke.sk), Technická univerzita v Košiciach, Ekonomická fakulta. Tento článok vznikol za podpory projektu VEGA č. 1/0559/16.

prax poukazuje na opodstatnenosť pravidla financovania bežných potrieb miestnej samosprávy z bežného rozpočtu, preto sa využívanie návratných finančných zdrojov s určitými výnimkami viaže zvyčajne na financovanie kapitálovo náročných investičných potrieb miestnej samosprávy. Obce a mestá vstupujú na úverový alebo kapitálový trh, keď si berú úver alebo emitujú komunálne obligácie. Vyššia vládna úroveň vo väčšine prípadov nezodpovedá za dlh miestnych samospráv, ustanovuje len zákonné limity zadlženosti. Aké sú však determinanty zadlženosti miestnych samospráv? Čo vplýva na jej veľkosť?

Cieľom článku je na základe poznatkov z vedeckej literatúry zaoberajúcej sa zadlženosťou na miestnej úrovni určiť prostredníctvom regresnej analýzy determinanty dlhu miestnych samospráv v podmienkach SR.

Prvá časť článku je venovaná prehľadu empirických štúdií zaoberajúcich sa problematikou zadlženosti na miestnej úrovni. Druhá časť je zameraná na právne platný stav v SR. V tretej časti článku je objasnená metodológia výskumu a charakter údajov. Nasleduje ju časť s výsledkami výskumu a diskusia k nim a záver.

1. Prehľad empirických štúdií

Vo vedeckej literatúre zaoberajúcej sa zadlženosťou samospráv na nižších vládnych úrovniach sa stretávame prevažne so zahraničnými zdrojmi. Konkrétne, zadlženosť miestnych samospráv je predmetom rozsiahleho výskumu zameraného na identifikáciu determinantov dlhu a deficitu miestnych samospráv. Značná časť prác je spojená so skúmaním vplyvu politického cyklu. Menšia časť štúdií sa snaží potvrdiť alebo vyvrátiť vplyv iných socioekonomických, demografických, geografických a najmä finančných premenných. V slovenskej odbornej literatúre táto problematika zatiaľ absentuje.

Linhartová a Němeček (2015) analyzujú súhrnne zadlženosť miestnych samospráv v Českej republike v rokoch 2001–2014, pričom sa zameriavajú na miestne samosprávy ohodnotené vyššou mierou ekonomického riziku stanovenej podľa systému monitorovania miestneho finančného riadenia, zriadeného MF ČR. Títo autori uvádzajú, že v ČR je verejný dlh tvorený najmä dlhom na najvyššej vládnej úrovni (t.j. štátnej) a miestna zadlženosť je v porovnaní so štátnym dlhom zanedbateľná. K zvyšovaniu miestnej zadlženosti prispievajú najmä veľké mestá. S podobnými závermi sa je možné stretnúť aj v práci Sedmihradskej a Šimíkovej (2007). Analyzovali miestnu zadlženosť v ČR v rokoch 1994–2004. Štátny a miestny dlh sú v nepomere v prospech štátneho dlhu a malé miestne samosprávy (podľa autoriek tvoria cca 80 % miestnych samospráv) majú obmedzené možnosti využívať návratné zdroje financovania. Zadlženosť krajských miest SR (osem krajských miest) a ich finančné zdravie v súvislosti s výdavkami na šport v rokoch 2009–2012 skúmajú Gál a Kresta (2014). Ich výsledky odкрývajú inverzný vzťah medzi miestnou zadlženosťou a výdavkami smerujúcimi do oblasti športu. To, že zadlženosť miestnych samospráv v SR neohrozuje makroekonomickú stabilitu (podobne ako v ČR) potvrdzujú aj Žárska a Kozovský (2008). Hoci sú podiely dlhu obcí na celkovom konsolidovanom verejnom dlhu nízke, dlh obcí môže na mikroúrovni spôsobiť výraznú fiškálnu nerovnováhu. Preto je dôležité sledovať fiškálnu disciplínu miestnych samospráv. Kling

a Nižňanský (2004) a Bryson (2007) uvádzajú, že zadlženosť miestnych samospráv v SR je problémom najmä miest nad 100 tisíc obyvateľov (t.j. Bratislava a Košice).

Otázka fiškálnej disciplíny miestnej samosprávy v kontexte zadlženosti je predmetom ďalších výskumných prác. Hopland (2013) uvádza v nadväznosti na staršie práce iných autorov (napr. Oates, 1972, Tiebout, 1976), že hoci decentralizácia a s tým spojená fiškálna decentralizácia prináša so sebou určité, tzv. „mäkké“ rozpočtové obmedzenie (podľa Kornaia, 1979) narúša fiškálnu disciplínu miestnych vlád. Tie sa v prípade potreby spoliehajú na prísun finančných prostriedkov z vyššej vládnej úrovne. Okrem zavedenia „tvrdých“ rozpočtových pravidiel uvádza Hopland (2013) na príklade Nórska aj ďalšie spôsoby posilnenia fiškálnej disciplíny, a to kontrolu miestnej zadlženosti zo strany centrálnej vlády prostredníctvom registra miestnych samospráv, ktoré porušili pravidlá vyrovnaného rozpočtu. Dynamickým panelovým modelom odкрýva priaznivý efekt zaradenia do registra v súvislosti so znižovaním výdavkov miestneho rozpočtu, čo nepriamo vplýva na reguláciu miestnej zadlženosti. Koumba (2014) analyzuje dynamiku miestneho verejného dlhu francúzskych miestnych samospráv prostredníctvom dynamického panelového modelu zovšeobecnenej metódy momentov (GMM, Generalized Method of Moments). Vo všeobecnosti konštatuje dobrú dlhovú disciplínu francúzskych miestnych samospráv, ďalej však uvádza, že v malých a nízkopříjmových miestnych samosprávach sa táto disciplína zhoršuje. Potvrdzuje pozitívny vzťah medzi miestnym dlhom a verejnými investíciami. Uvažuje aj s vplyvom politického cyklu.

Vplyv politického cyklu na miestnu zadlženosť skúmali Veiga a Veiga (2014). Na vzorke 308 portugalských miestnych samospráv analyzovali prostredníctvom modelu fixných efektov a GMM modelu determinanty miestnej zadlženosti. Ich výsledky potvrdzujú prítomnosť politického cyklu, keď miestne authority manipulujú s výdavkami pred voľbami. Následne vo volebnom roku rastie miestny dlh a miestny deficit. Okrem toho na miestnu zadlženosť vplýva aj štruktúra príjmov a výdavkov miestneho rozpočtu. Tieto závery potvrdzujú aj Ribeiro a Jorge (2015). Ich štúdia vychádza z literatúry teórie verejnej voľby a prostredníctvom panelovej regresnej analýzy (spojený regresný model, model fixných a model náhodných efektov) na vzorke portugalských miestnych samospráv v rokoch 2004–2013 zistili, že vo volebných rokoch vykazuje miestny dlh vyššie hodnoty bez toho, aby sa zvýšili daňové príjmy. To odzrkadľuje snahu miestnych autorít zvýšiť šance na znovuzvolenie. K podobným záverom aj keď na úrovni štátnej vlády v USA dospeli už skoršie aj Clingermayer a Wood (1995), ktorí uvádzajú, že okrem ekonomických faktorov ovplyvňujú veľkosť dlhu aj politické faktory vrátane politického cyklu. Vláda, ktorá chce byť znovuzvolená, zvyšuje pred voľbami verejné výdavky a rastie zadlženosť. K opačnému záveru dospeli Benito a Bastida (2004) na základe výsledkov mikropanelovej regresie, realizovanej na vzorke 130 miestnych samospráv v Španielsku v rokoch 1994–1998. Ako štatisticky významné sa v súvislosti s miestnou zadlženosťou javili len finančné ukazovatele ako kapitálové príjmy a výdavky a podiel daňových príjmov na celkových príjmoch miestnej samosprávy (finančná autonómia). Demografické ukazovatele a politické ukazovatele boli štatisticky nevýznamné. Pre úplnosť je nutné uviesť, že štatisticky významná bola aj geografická pobrežná alebo vnútrozemská poloha

miestnej samosprávy. Výsledky odkryli vzťah medzi vnútrozemskou polohou miestnej samosprávy a vyššou mierou zadlženosti, čo odporovalo ich očakávaniam.

Pri skúmaní vzťahu zadlženosti miestnych samospráv a politického cyklu sa veľká časť výskumných štúdií upriamuje na overenie tzv. Hypotézy slabej vlády (WGH, Weak Government Hypothesis,). Slabá vláda je chápaná ako fragmentovaná vláda (Roubini a Sachs, 1989). Ide o vládu zloženú z veľkého množstva rôznych politických strán. Fragmentovaná vláda je podľa nich politicky nestabilná a vedie k vyššiemu verejnému deficitu a verejnemu dlhu. Výsledky štúdií sa rôznia. Ashworth a kol. (2005) analyzujú vzťah medzi verejným dlhom a miestnou politickou scénou v 289 flámskych miestnych samosprávach v rokoch 1977–2000. S využitím modelu korekčného člena (ECM, Error Correction Model) dospeli k záveru, že na danej vzorke z dlhodobého hľadiska politická fragmentácia významne neovplyvňuje miestnu zadlženosť, na rozdiel od krátkodobého hľadiska. V ČR použili na overenie WGH na vzorke 452 miestnych samospráv Pardubického kraja v rokoch 2002–2006 Hájek a Hájková (2009) multinomiálnu regresnú analýzu (MNRA). Ukazovateľ politickej fragmentácie bol štatisticky významný, podobne ako ukazovateľ dopytu po verejných statkoch (počet obyvateľov miestnej samosprávy) a ukazovateľ fiškálnej autonómie. Výskumné pole WGH je samozrejme širšie. Podobné výskumy prebehli aj v ďalších európskych krajinách ako napr. v Dánsku (Rattso a Tovmo, 2002), kde sa WGH nepotvrdila, v Nórsku (Borge, 2003; Tovmo 2001), kde sa významný vplyv politickej fragmentácie na miestnu zadlženosť potvrdil len v prípade výskumu Borge (2003), vo Švajčiarsku Schaltegger a Feld (2004) dospeli k záveru, že počet strán v miestnych vláдах významne ovplyvňuje príjmy a výdavky, ale nie miestny dlh.

2. Dlh ako spôsob financovania potrieb miestnej samosprávy, regulácia zadlženosti miestnych samospráv v SR a vo vybraných krajinách

Podľa Čapkovej (1999) predstavujú pôžičky a úvery pre miestne samosprávy prirodzený alebo najlepší spôsob financovania investičných výdavkov, ktoré môžu byť len zriedkavo pokryté bežnými príjmami. Tento spôsob financovania prenáša bremeno splácania do budúcnosti. To podporuje medzigeneračnú spravodlivosť, ktorá súvisí so životnosťou investície. Do roku 2005 nebol dlh miestnych samospráv regulovaný, aj keď mu bola venovaná určitá pozornosť (Kling a Nižňanský, 2004). Akceptovateľná úroveň výdavkov súvisiacich s dlhom bola do roku 2005 vo výške 20 % tzv. konštantných príjmov, ktoré boli tvorené miestnymi daňami a poplatkami, podielom na štátnych daniach a príjmami z používania municipálneho majetku (nie z predaja). V súvislosti s reformou verejnej správy a verejných financií (od 2002, fiškálna decentralizácia od 2005, Horváthová, 2009), s daňovou reformou a so vstupom SR do EÚ (rok 2004, Bajus a kol., 2015) silneli tlaky na sledovanie dlhu verejnej správy (v súlade s Maastrichtskými kritériami), ktorého súčasťou, ako už bolo uvedené, je aj dlh miestnych samospráv. Navyše, ako uvádza Kling a Nižňanský (2004) alebo Bryson (2007), problém zadlženosti miestnych samospráv vystúpil do popredia v roku 2003, keď sa nadmerne zadlžili dve najväčšie slovenské mestá Bratislava a Košice. Všetko to vyústilo k ustanoveniu pravidiel pre používanie

návratných zdrojov financovania pre územné samosprávy. V súčasnosti sú v SR miestne samosprávy pri používaní návratných zdrojov financovania povinné dodržiavať pravidlá uvedené v zákone č.583/2004 Z.z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy, definované v §17 tohto zákona. V nasledovných rokoch bol tento zákon menený a dopĺňaný niekoľkokrát (konkrétne ide o zákon 611/2005 Z.z., 324/2007 Z.z. 54/2009 Z.z., 426/2013 Z.z., 171/2015 Z.z. (Čl. II), súvisí s ním aj zákon 493/2011 Z.z. o rozpočtovej zodpovednosti). K zásadným zmenám však v rámci neho nedošlo a pravidlá používania návratných zdrojov financovania uvádzajú o.i. nasledovné:

- Návratné zdroje financovania je možné použiť len na úhradu kapitálových výdavkov, len výnimočne je možné ich využiť na vykrytie časového nesúladu spôsobujúceho prevahu výdavkov nad príjmami bežného rozpočtu v priebehu rozpočtového roka a to len v prípade, že budú splatené do konca rozpočtového roka z príjmov bežného rozpočtu.
- Podľa osobitného predpisu (Zákon č. 530/1990 Zb. o dlhopisoch v znení neskorších predpisov) je možné vydávať komunálne obligácie.
- Obec môže vstupovať len do takých záväzkov vyplývajúcich z návratných zdrojov financovania a záväzkov z investičných dodávateľských úverov, ktorých úhrada dlhodobo nenaruší vyrovnanosť bežného rozpočtu v nasledujúcich rokoch.
- Obec nesmie na seba prevziať záväzok ani záruku za úver, pôžičku alebo iný dlh fyzickej osoby alebo právnickej osoby okrem prevzatia záväzku alebo záruky právnickej osoby v zriaďovateľskej pôsobnosti alebo okrem záruky prevzatej obcou za poskytnutie návratnej finančnej výpomoci zo štátneho rozpočtu.

Celkovou sumou dlhu obce sa rozumie súhrn záväzkov vyplývajúcich zo splácania istín návratných zdrojov financovania, záväzkov z investičných dodávateľských úverov a ručiteľských záväzkov obce. Do tejto sumy sa nezapočítavajú niektoré, v tomto zákone definované záväzky z pôžičiek a úverov (napr. pôžička od Audiovizuálneho fondu, úver zo Štátneho fondu rozvoja bývania na obstaranie obecných nájomných bytov, z Environmentálneho fondu, z Fondu na podporu umenia, záväzky z návratných zdrojov financovania prijatých na zabezpečenie predfinancovania realizácie spoločných programov Slovenskej republiky a Európskej únie, atď.).

Dôležité je, že obce môžu prijať ďalšie návratné zdroje financovania, len ak:

- celková suma dlhu obce neprekročí 60 % skutočných bežných príjmov predchádzajúceho rozpočtového roka a
- suma ročných splátok návratných zdrojov financovania vrátane úhrady výnosov neprekročí 25 % skutočných bežných príjmov predchádzajúceho rozpočtového roka.

Aj v mnohých iných európskych krajinách podlieha zadlženosť miestnych samospráv rôznym pravidlám a reguláciám zo strany centrálnej vlády (Dafflon, 2002). V podstate však spadajú pod tzv. zlaté pravidlo (Dafflon, 2010), podľa ktorého musia byť bežné výdavky financované výlučne z bežných príjmov, a to najmä z výnosov z daní a poplatkov a investičné výdavky môžu byť financované z úverov. Rôzne sú nastavené limity pre dlhovú službu a celkový dlh. V ČR v rokoch 2000–2007 používalo MF ukazovateľ

dlhovej služby. Dlhová služba nemala presiahnuť 30 % celkových príjmov, po prekročení boli na to upozornení poskytovatelia dotácií. Od roku 2008 sa využíva sústava informatívnych a monitorujúcich ukazovateľov (tzv. SIMU, 18 ukazovateľov), pričom monitoruje aj mieru zadlženosti územných samospráv (podobná iniciatíva v SR zo strany nezávislej mimovládnej neziskovej organizácie INEKO, monitoruje 17 ukazovateľov vrátane zadlženosti). Podľa súčasnej legislatívy ČR by zadlženosť územných samospráv nemala presiahnuť 60 % priemeru ich celkových príjmov za posledné štyri roky. Ak územná samospráva prekročí vyššie uvedený limit, musí začať znižovať výšku dlhu o 5 % z rozdielu medzi výškou dlhu a 60 % priemeru príjmov za posledné 4 roky. Ak tak neurobí, nastupuje korekčný mechanizmus – pozastavenie prevodu podielu z výnosu DPH a DPPO pri ktorých má územná samospráva rozpočtové určenie (Provazníková, 2015). V Maďarsku, po nadmernom zadlžení územných samospráv v rokoch 2010 a 2011, boli prijaté zákonné opatrenia, podľa ktorých samosprávy počas celej doby trvania dlhu podľa zmluvy nesmú ani v jednom roku prekročiť 50 % bežných príjmov v bežnom roku (zákon CXCV z roku 2011 o hospodárskej stabilite Maďarska). Následne vláda v roku 2013 oddlžovala územné samosprávy zo štátneho rozpočtu (Reuters, 2012). V Španielsku je zadlženosť miestnych samospráv monitorovaná z krátkodobého a dlhodobého hľadiska (Benito a Bastida, 2004). Z krátkodobého hľadiska sa sleduje, či splatnosť krátkodobého dlhu (pôžičky, úveru) nepresahuje jeden rok a dlhom je možné financovať len dočasný nesúlad príjmov a výdavkov bežného rozpočtu. Celkový krátkodobý dlh nesmie presiahnuť 30 % bežných príjmov. Z dlhodobého hľadiska nesmie dlhová služba presiahnuť 25 % bežných príjmov. Celkový dlhodobý dlh nesmie prekročiť 110 % bežných príjmov a je možné ho použiť len na financovanie investičných výdavkov alebo na refinancovanie. V Portugalsku od roku 2007 celkový čistý dlh na konci rozpočtového roka nesmie presiahnuť 125 % hlavných príjmov miestnej samosprávy za predchádzajúce obdobie (Veiga a Veiga, 2014). Od roku 2013 podiel hrubého dlhu nesmie prekročiť 150 % priemeru bežných príjmov za predchádzajúce tri roky. Vo Flámsku sa zadlženosť miestnych samospráv regulovala od roku 1982 (Kráľovské uznesenie 110, schválené v roku 1982, účinné až od roku 1988). Miestne samosprávy museli rešpektovať pravidlo vyrovnaného rozpočtu. Legislatíva autorizovala provinčné vlády nariadiť redukciu výdavkov alebo zvýšenie príjmov pre zachovanie zlatého rozpočtového pravidla v praxi (Ashworth a kol., 2005). V súvislosti s tým však nastal v rokoch 1982–1986 náhly pokles dlhu miestnych samospráv. V Nórsku nedodržanie princípu vyrovnaného rozpočtu (bežné výdavky musia byť financované z bežných príjmov) vyúsťuje do zaradenia miestnej samosprávy do registra, ktorý slúži ako „zoznam hanby“ (Hopland, 2013). Zaradenie do tohto zoznamu znamená pre miestnu samosprávu zvýšenie regulácie ďalšieho využitia návratných finančných zdrojov zo strany centrálnej vlády.

3. Metodológia výskumu a údaje

Údaje potrebné ku kvantifikácii zadlženosti miestnych samospráv SR sú zozbierané za roky 2000–2014 prostredníctvom zákona 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám z DataCentra zriadeného Ministerstvom financií SR. Údaje sú vykazované ako

rekapitulácia príjmov a výdavkov obcí a rozpočtových organizácií v ich pôsobnosti podľa ekonomického členenia rozpočtovej klasifikácie a výdavky navyše aj podľa funkčného členenia rozpočtovej klasifikácie. Keďže pre prácu s údajmi na úrovni jednotlivých obcí by bolo nutné žiadať súhlas od každej dotknutej obce, DataCentrum poskytuje údaje zozbierané z úrovne miest a obcí SR len súhrnne za geografické územie totožné s územným vymedzením samosprávneho kraja na úrovni NUTS 3. V SR je to osem krajov – Bratislavský (BA), Trnavský (TT), Trenčiansky (TC), Nitriansky (NR), Žilinský (ZA), Banskobystrický (BB), Prešovský (PO) a Košický (KE). Práve kvôli regionálnemu charakteru údajov je v ďalších častiach článku odhadovaný panelový regresný model pre analýzu miestnej zadlženosti v SR.

Makroekonomické ukazovatele na úrovni NUTS 3, dopĺňajúce obraz o ekonomickej situácii, sú zozbierané z Eurostatu z Regionálnej štatistiky podľa NUTS a databázy Štatistického úradu SR StatData.

Špecifiká výkladu súvisiacich právnych noriem a metodika výpočtu zadlženosti podľa ekonomickej klasifikácie príjmov a výdavkov boli konzultované s ekonomickým a účtovným referátom nemenovanej miestnej samosprávy, ktorá poskytla aj výklad k metodickému usmerneniu MF SR.

Vývoj celkového dlhu miestnych samospráv SR k bežným príjmom predchádzajúceho obdobia, v porovnaní s tým, ako sa návratné zdroje financovania podieľajú na celkových príjmoch územných samospráv je uvedené na obrázku 1.

Na účely identifikácie determinantov zadlženosti miestnych samospráv je použitý GMM dynamický panelový model (Cottrell a Lucchetti, 2017). Pre zachytenie heterogenity sledovaného obdobia sa uvažuje časový efekt. Výber premenných je inšpirovaný dostupnou literatúrou. Zvažované boli finančné, makroekonomické, demografické a politické ukazovatele.

V rámci finančných ukazovateľov ide o ukazovatele extrahované z bežného a kapitálového rozpočtu miestnych samospráv. Sú to položky bežných a kapitálových príjmov a kapitálové výdavky. Očakávaný vplyv príjmových ukazovateľov miestnych rozpočtov na ich zadlženosť je negatívny, ako uvádza napr. Benito a Bastida (2004), Ashworth a kol. (2005) alebo Koumba (2014). Veiga a Veiga (2014), Koumba (2014) alebo Benito a Bastida (2004) označujú kapitálové výdavky ako investičné výdavky. Predpokladajú, že rast kapitálových výdavkov miestnych samospráv pôsobí pozitívne na rast ich zadlženosti. Vplyv daňových príjmov a miera finančnej autonómie (podiel vlastných alebo daňových príjmov na celkových príjmoch miestnych samospráv) skúma napr. Ribeiro a Jorge (2015), podobne ako napr. Koumba (2014), Benito a Bastida (2004), Horváthová a kol. (2012). Očakáva sa ich negatívny vplyv na ukazovatele zadlženosti miestnych samospráv. Nárast daňových príjmov by mal posilniť mieru finančnej autonómie miestnych samospráv a navyše by mal vytvoriť zdroje na financovanie potrieb miestnych samospráv z vlastných príjmov. Do odhadu modelov bola zahrnutá aj veľkosť celkového dlhu (ako napr. v práci Ashworth a kol., 2005) a dlhová služba ako suma splátok istiny a úroku (ako napr. v štúdií Veiga a Veiga, 2014) v danom roku, pričom sa očakáva ich pozitívny vplyv.

Obrázok 1 | Vývoj celkového dlhu miestnych samospráv SR

Poznámka: Tmavšou farbou je uvedený celkový dlh k bežným príjmom miestnych samospráv predchádzajúceho obdobia. Svetlejšie je uvedený celkový dlh k celkovým príjmom miestnych samospráv.

Zdroj: vlastné spracovanie

Z makroekonomických ukazovateľov na úrovni NUTS 3 boli do odhadov zahrnuté ukazovatele ako HDP na obyvateľa a miera nezamestnanosti, ako napr. v štúdií Veiga a Veiga (2014), ktorí navyše uvažovali aj s ekonomicky aktívnym (medzi 15 a 65 rokov) a neaktívnym obyvateľstvom (do 15 a nad 65 rokov). Podľa tzv. Wagnerovho pravidla je rast HDP na obyvateľa v ekonomicky vyspelých krajinách spojený s vyššími verejným výdavkami (Lamartina a Zaghini, 2008), čo sa môže premietnuť do financovania verejných potrieb dlhom. V SR to potvrdzuje napr. štúdia Jakubíkovej a Mihókovej, (2011). Vzťah nezamestnanosti a zadlženosti miestnych samospráv sa predpokladá negatívny. Rast nezamestnanosti v miestnej samospráve zvýši tlak na verejné výdavky (najmä v sociálnej oblasti) a zároveň prispeje k zníženiu príjmov (Veiga a Veiga, 2014). V SR možno o.i. predpokladať, že premietnutie výpadkov výnosu z podielovej dane (tou je v SR daň z príjmov fyzických osôb, DPFO), ktorá je významným príjmom miestnych rozpočtov v SR (Horváthová, 2009), spôsobí celkové zhoršenie ekonomickej situácie, zníženie bežných príjmov miestnej samosprávy, ktoré potom vplýva na rozhodnutia o realizovaní finančne náročných kapitálových projektov a ich financovaní z návratných zdrojov financovania.

Demografické ukazovatele sú počet obyvateľov (ako napr. Koumba, 2014, Hájek a Hájková, 2009, Ashworth a kol., 2005 alebo Benito a Bastida, 2004) a hustota obyvateľstva (Veiga a Veiga, 2014). Tieto ukazovatele odzrkadľujú dopyt po verejných statkoch, čiže sa očakáva ich pozitívny vplyv na veľkosť verejných výdavkov. Ak je nutné zvýšený dopyt po lokálnych verejných statkoch uspokojiť napr. dobudovaním miestnej infraštruktúry a zlepšením občianskej vybavenosti, môže to pozitívne vplývať na zadlženosť miestnych samospráv.

Politický ukazovateľ volebný rok je vyjadrený ako tzv. dummy premenná, ktorá nadobúda hodnoty 0 alebo 1, 1 ak ide o volebný rok, 0 ak iné (rovnako ako Ribeiro a Jorge, 2015). Vplyv politického cyklu zvažovali aj Veiga a Veiga (2014), Koumba (2014), Benito a Bastida (2004) alebo Clingermayer a Wood (1995). Všeobecné očakávanie ohľadne vplyvu volebného roku na zadlženosť miestnych samospráv je pozitívne, t.j. že vo volebnom roku sa zvýši zadlženosť miestnych samospráv. V SR boli volebnými rokmi, čo sa týka komunálnych volieb, roky 2002, 2006, 2010 a 2014.

Z nasledujúcej časti vyplýva, že v konečnom dôsledku je prevažná časť týchto ukazovateľov štatisticky nevýznamná. Výsledný panelový model už obsahuje len štatisticky významné ukazovatele pri splnení podmienok pre správny odhad modelu.

Vzhľadom na ekonomický vývoj v období 2000–2014 je možné očakávať štatisticky významný pozitívny vplyv časových efektov. Do úvahy pripadá vplyv zmeny legislatívneho prostredia v súvislosti s reformou verejných financií (po roku 2005), vplyv hospodárskej krízy (po roku 2009) a oživenie ekonomiky (rok 2013).

4. Výsledky a diskusia

Premenná celkový dlh miestnych samospráv SR vstupuje do panelovej regresie ako vysvetľovaná, resp. závislá premenná. Podobne ako aj ostatné finančné ukazovatele je vyjadrená k HDP. Vo výsledných odhadnutých dynamických panelových modeloch s časovými efektmi sa štatisticky významné javia vysvetľujúce premenné celkový dlh s časovým oneskorením, kapitálové príjmy, dlhová služba, miera nezamestnanosti a miera finančnej

autonómie (rôzna kvantifikácia v Ribeiro a Jorge (2015), viď poznámka v tabuľke, preto sú uvažované dva modely). Výsledky sú uvedené v tabuľke 1. Robustnosť modelu ako celku spočíva v porovnateľných koeficientoch vysvetľovaných premenných a ich smeroch.

Vzťah kapitálových príjmov a celkového dlhu miestnych samospráv SR je pozitívny. Ak rastú kapitálové príjmy miestnych rozpočtov, celkový dlh miestnych samospráv SR rastie. Hoci rast kapitálových príjmov zvyšuje nezávislosť miestnych samospráv na návratných zdrojoch financovania, pretože podobne umožňuje miestnym samosprávam vytvárať a kumulovať finančné zdroje potrebné na financovanie kapitálových výdavkov bez návratných zdrojov financovania, preto je nutné uvažovať o zdrojoch týchto príjmov. Keďže kapitálové príjmy z vlastných zdrojov (ako predaj majetku) sú v rozpočtoch miestnych samospráv SR ojedinelé a ich získavanie je obmedzené, je nutné uvažovať o kapitálových transferoch a grantoch, ktoré patria do tejto skupiny príjmov. Sú spravidla účelovo viazané na financovanie investície. Pri podmienke finančnej spoluúčasti miestnej samosprávy dochádza preto k zvýšeniu zadlženosti spôsobenej využitím návratných zdrojov.

Štatisticky významná je premenná dlhová služba. Jej dopad na zadlženosť je v súlade s očakávaniami. Rast nákladovej náročnosti splácania záväzkov z úverov môže spôsobiť ich financovanie novým úverom, čím sa zvýši celkový dlh miestnej samosprávy. Za predpokladu, že si miestne samosprávy nepožičiavajú za zjavne nevýhodných podmienok (že náklady na splácanie dlhu rastú a výška dlhu klesá), by sa mali náklady na splácanie návratných finančných zdrojov a suma návratných finančných prostriedkov v miestnych rozpočtoch vyvíjať rovnakým smerom a odvíjať od seba. Ich závislosť by mala byť pozitívna, čo sa v modeli potvrdilo. Ak rastie celkový dlh, rastú aj náklady na splácanie dlhu, t.j. náklady na splátky istiny a úrokov. Podobne možno argumentovať aj pri štatisticky významnej premennej celkového dlhu s časovým oneskorením. Rast celkového dlhu v predchádzajúcom období spôsobuje rast celkového dlhu v súčasnom období vplyvom úrokov z dlhu.

Potvrdil sa predpoklad negatívneho vzťahu medzi rastom miery nezamestnanosti a celkovým dlhom miestnych samospráv SR, a to v dôsledku toho, že rast miery nezamestnanosti sa premietne do poklesu výnosu z DPFO a tým aj do poklesu príjmov miestnych rozpočtov SR, pričom bežné výdavky znižovať prakticky nie je možné a bežný rozpočet musí byť v súlade so zákonom vyrovnaný. Po prvé, tento nepriaznivý jav bol spôsobený hospodárskou krízou, v dôsledku ktorej v SR klesalo HDP a zákonom bol znížený percentuálny podiel poukazovania výnosu z DPFO do miestnych rozpočtov. Po druhé, daňovou reformou z roku 2004 bola zavedená jednotná 19% daň z príjmu, čím sa rušil predchádzajúci systém progresívneho zdaňovania. Zavedenie jednotnej sadzby dane a oživenie ekonomiky zvýšilo mieru zamestnanosti. To sa však neodzrkadlilo v celkových príjmoch miestnych rozpočtov. Dôvodom je nevyhovujúca štruktúra výšky miezd v SR. Okolo 64,5% pracujúcich poberalo mzdu nižšiu, ako je priemerná mzda v roku 2012 a 65,9% v roku 2013 (Hospodárske noviny, 2014), pričom z toho je približne desatina na úrovni minimálnej mzdy. Preto došlo v sledovanom období k určitej anomálii, keď napriek rastúcej miere zamestnanosti klesá výnos z DPFO pre obce. To mohlo ovplyvniť rozhodovanie miestnych autorít o realizovaní finančne náročných kapitálových projektov a ich financovaní z návratných zdrojov financovania.

Tabuľka 1 | Determinanty zadlženosti miestnych samospráv SR

GMM dynamický panelový model, 15×8 Vysvetľovaná premenná: celkový dlh				
	Model 1		Model 2	
	koeficient	významnosť	koeficient	významnosť
Intercept	−0,0010	*	−0,0010	*
Celkový dlh v t−1	0,0470	**	0,0448	**
Kapitálové príjmy	0,1135	***	0,1119	***
Dlhová služba	0,6631	***	0,6628	***
Miera nezamestnanosti	−0,0002	***	−0,0002	***
Finančná autonómia spôsob 1	−0,0001	***		
Finančná autonómia spôsob 2			−0,0001	***
Časové efekty				
2001				
2002				
2003	0,0033	***	0,0032	***
2004	0,0025	***	0,0025	***
2005				
2006				
2007				
2008	0,0014	**	0,0013	*
2009	0,0032	***	0,0032	***
2010	0,0024	***	0,0023	***
2011	−0,0028	***	−0,0027	***
2012	0,0011	**	0,0011	**
2013	0,0010	*	0,0010	
2014	0,0015	***	0,0015	***
adjR²	0,8717		0,8564	
AR(1)	0,1041		0,1045	
AR(2)	0,1015		0,0821	
Sargan test	0,2225		0,1945	
Wald test	0,0000		0,0000	

Poznámka: *** označuje významnosť na 1%, ** na 5% a * na 10% hladine významnosti, miera nezamestnanosti – údaje o registrovanej nezamestnanosti (ŠÚ SR), finančná autonómia 1 = podiel vlastných príjmov na celkových príjmoch, finančná autonómia 2 = podiel daňových príjmov na celkových príjmoch.

Zdroj: vlastné výpočty

Vzťah finančnej autonómie miestnych samospráv SR a ich zadlženosti je negatívny v súlade s očakávaniami. Rast podielu vlastných, prípadne daňových príjmov na celkových príjmoch miestnych samospráv indikuje tvorbu finančných zdrojov z vlastných zdrojov, nevyvoláva tlak na zvyšovanie zadlženosti a vytvára zdroje na znižovanie zadlženosti.

Vplyv časových efektov je štatisticky významný v určitých obdobiach a jeho vzťah so zadlženosťou miestnych samospráv SR je pozitívny, čiže spôsobuje jej rast. Výnimkou je rok 2011, kedy je tento vzťah negatívny, a teda došlo k zníženiu zadlženosti miestnych samospráv SR. V období rokov 2003–2004 nastal rýchly rast zadlženosti miest Bratislava a Košice, čo v súhrnných ukazovateľoch ovplyvnilo ukazovateľ zadlženosti miestnych samospráv SR. Ako už bolo uvedené vyššie, nasledovalo obdobie charakteristické reformnými krokmi v oblasti verejných financií. Došlo k prijatiu niekoľkých právnych noriem, ktoré priniesli systematickú zmenu vo financovaní miestnych samospráv (od roku 2005, ako uvádza napr. Horváthová, 2009). Spolu s tým prispelo k zlepšeniu ekonomickej situácie miestnych samospráv v nasledovných rokoch aj obdobie ekonomickej expanzie. Miestne samosprávy sa aj vďaka možnosti čerpania prostriedkov z fondov EÚ odhodlali financovať investície, často so spoluúčasťou s využitím návratných zdrojov financovania, čo v rokoch 2008–2010 pôsobilo na zvýšenie ich zadlženosti. Obrat badať v roku 2011, keď hospodárska kríza s oneskorením doľahla aj na rozpočty miestnych samospráv SR (znižovanie výnosu z DPFO, ktoré sa poukazuje územným samosprávam s oneskorením jedného roka a znižovanie percentuálneho podielu poukazovania výnosu z DPFO miestnym samosprávam). V tomto období už miestne samosprávy museli riešiť svoje bežné potreby. Obdobie rokov 2012–2014 predstavuje obdobie, v ktorom ekonomika SR prekonala kritický moment na prelome rokov 2012 a 2013 a tempo jej rastu sa začalo pozvoľna zvyšovať (Morvay a kol., 2014, s.21). Pozitívne, aj keď opatrné prognózy mohli spustiť rast investičných výdavkov, ktorých financovanie je zväčša naviazané na využitie návratných zdrojov.

Záver

V súčasnosti sa určitá časť vedeckej pozornosti venuje okrem verejného dlhu aj zadlženosti miestnych samospráv. Dostupná súvisiaca literatúra je prevažne zahraničného pôvodu. Na základe poznatkov z vedeckej literatúry zaoberajúcej sa zadlženosťou na miestnej úrovni sú v tomto článku určené determinanty zadlženosti miestnych samospráv v podmienkach SR prostredníctvom odhadu GMM dynamického panelového modelu s časovými efektmi. Vo výsledných odhadoch sa štatisticky významné javia vysvetľujúce premenné celkový dlh s časovým oneskorením, kapitálové príjmy, dlhová služba, miera nezamestnanosti a miera finančnej autonómie. Štatisticky významné sú aj určité časové obdobia.

V štatisticky významnom pozitívnom vzťahu so zadlženosťou miestnych samospráv SR sú premenné dlh miestnych samospráv s časovým oneskorením, dlhová služba a kapitálové príjmy. V štatisticky významnom negatívnom vzťahu sú premenné miera nezamestnanosti a finančná autonómia.

Rast kapitálových príjmov miestnych samospráv SR vedie k rastu ich zadlženosti. Účelovosť kapitálových grantov a podmienka finančnej spoluúčasti miestnych samospráv na investičných výdavkoch vyvoláva potrebu využitia návratných zdrojov. Rast dlhovej služby a rast dlhu v predchádzajúcom období spôsobuje rast zadlženosti miestnych samospráv SR najmä vplyvom úrokov z dlhu. Zvýšenie miery nezamestnanosti pôsobí v podmienkach SR na pokles zadlženosti miestnych samospráv. Dochádza k zníženiu príjmov z podielovej dane a výpadky na bežných príjmoch spôsobujú, že využívanie návratných zdrojov financovania na zabezpečenie kapitálových investícií sa posúva do úzadia v prospech dôležitosti zabezpečenia bežných potrieb samosprávy. Rast podielu vlastných, prípadne daňových príjmov na celkových príjmoch miestnych samospráv indikuje tvorbu finančných zdrojov z vlastných zdrojov a nevyvoláva tlak na zvyšovanie zadlženosti a vytvára zdroje na znižovanie zadlženosti.

Významnosť časových efektov odzrkadľuje heterogenitu sledovaného obdobia. Obdobie rokov 2003–2004 je charakteristické zvyšovaním celkovej zadlženosti miestnych samospráv kvôli nadmernému zadlženiu dvoch najväčších miest SR. Reformné kroky v oblasti verejných financií, ktoré predstavovali systematickú zmenu vo financovaní miestnych samospráv, a súčasné obdobie ekonomickej expanzie spôsobuje rast zadlženosti miestnych samospráv v období 2008–2010, ktoré sa odhodlali realizovať investičné projekty. Oneskorený efekt hospodárskej krízy badať v roku 2011, keď sa zadlženosť miestnych samospráv SR znižovala, pretože tie sa odklonili od investičných projektov a sústredili sa na financovanie bežných potrieb. Obdobie rokov 2012–2014 predstavuje obdobie, v ktorom dochádza k oživeniu ekonomiky. To zrejme vyvolalo ďalšie aktivity miestnych samospráv v oblasti investičných výdavkov a s tým spojeného využívania návratných zdrojov financovania.

Literatura

- Ashworth, J., Geys, B., Heyndels, B. (2005). Government Weakness and Local Public Debt Development in Flemish Municipalities. *International Tax and Public Finance*, 12(4), 395–422, <https://doi.org/10.1007/s10797-005-2317-3>
- Bajus, R., Hudáková Stašová, L., Gál, M. (2015). Taxation of Income of Natural Persons in Selected EU Countries. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 77–85, <https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n3s1p77>
- Benito, B., Bastida, F. (2004). The Determinants of the Municipal Debt Policy in Spain. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*, 16(4), 492–525.
- Borge, L. E. (2003). *The Political Economy of Budget Deficits: A Study of Norwegian Local Governments*. Norwegian University of Science and Technology, Trondheim
- Bryson, Ph. (2007). Local Debt in the Context of Decentralization and Reform. The Slovak Republic, in Ševič, Z., ed., *Debt Countries: Experience and Perspective*. Bratislava: NISPAcee Press, pp. 25–42.
- Clingermayer, J. C., Wood, D. B. (1995). Disentangling Patterns of State Debt Financing. *American Political Science Review*, 89(1), 108–120, <https://doi.org/10.2307/2083078>
- Cottrell, A., Lucchetti, R. (2017) *Gretl User's Guide*. Gnu Regression, Econometrics and Time-series Library. Dostupné z: <http://gretl.sourceforge.net>

- Čapková, S. (1999). Niektoré aspekty zadlženia miestnych samospráv. *Ekonomický časopis*, 47(1), 127–135.
- Dafflon, B. (2002). *Local Public Finance in Europe: Balancing the Budget and Controlling Debt*. Northampton, MA: Edward Elgar. ISBN 18-406-4878-3.
- Dafflon, B. (2010). *Local Debt: from Budget Responsibility to Fiscal Discipline*. Príspevok prezentovaný na IEB 6th Symposium on Fiscal Federalism, Barcelona, June 14–15. Dostupné z: <http://commonweb.unifr.ch/EcoDean/Pub/telecharg/wp/417.pdf>
- Datacentrum. Rekapitulácia príjmov a výdavkov obcí a rozpočtových organizácií v ich pôsobnosti podľa ekonomického členenia rozpočtovej klasifikácie 2000 – 2014.
- Datacentrum. Rekapitulácia výdavkov obcí a rozpočtových organizácií v ich pôsobnosti podľa funkčného členenia rozpočtovej klasifikácie 2000 – 2014.
- Dunai, M., Szakacs, G. (2012). Hungary Govt to Take on 1.7 Billion Pounds of Municipal Debt. *Reuters Business News*, Oct. 27, 2012. Dostupné z: <http://uk.reuters.com/article/uk-hungary-localgovts-idUKBRE89Q05920121027>
- Eurostat (rok/y). *General and Regional Statistics, Regional Statistics by NUTS Classification*. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Gál, M., Kresta, J. (2014). Indebtedness of Municipalities and Its Influence on Financing of Sport, Case Study of Slovakia. *Journal of Applied Economic Sciences*, 9(1), 47–56.
- Hájek, P., Hájková V. (2009). Debt Analysis of Czech Municipalities. *Scientific papers of the University of Pardubice*, 14, 36–42.
- Hopland, A. (2013). Central Government Control and Fiscal Adjustment: Norwegian Evidence. *Economics of Governance*, 14(2), 185–203, <https://doi.org/10.1007/s10101-013-0124-3>
- Horváthová, L. (2009). Pravidlá decentralizácie treba upraviť, námety pre komunálnu reformu, ktoré vyplynuli z reprezentatívneho výskumu. *Verejná správa*, 64(23), 22–23.
- Horváthová, L., Horváth, J., Gazda, V., Kubák, M. (2012). Fiscal Decentralization and Public Debt in the European Union. *Lex Localis: Journal of Local Self-Government*, 10(3), 265–276, <https://doi.org/10.4335/10.3.265-276>
- Hospodárske noviny (2014). Kullová, Z.: Dve tretiny Slovákov zarába menej ako je priemerná mzda, 30.júna 2014.
- Jakubíková, E., Mihóková, L. (2011) Impact of the Government Debt on the Macroeconomic Development of the Slovak and Czech Republic, in Vitek, L., ed., *Analysis of the Impact of the Economic Crisis on Public Finances*, pp. 116–141. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN 978-80-7357-763-6.
- Kling, J., Nižňanský, V. (2004). From Deregulation to Regulation and Stabilization in Slovakia, in Swianiewicz, P., ed., *Local Government Borrowing: Risks and Rewards, A Report on Central and Eastern Europe*, pp.175–226. Budapešť: Local Government Public Service Reform Initiative, Open Society Institute. ISBN 963-9419-51-6.
- Kornai, J. (1979). Resource-constrained versus Demand-constrained Systems. *Econometrica*, 47(4), 801–819, <https://doi.org/10.2307/1914132>
- Koumba, O. (2014). *Dynamics of Local Public Debt: the case of French Municipalities*. Príspevok prezentovaný na Premier Colloque de l'Association d'Economie Theoretique et Appliquée AETA, Cotonou. Dostupné z: http://www.ecoasso.org/articles/Olivier_Koumba.pdf
- Kozovský, D., Žárska, E. (2008). *Teoretické a praktické aspekty fiškálnej decentralizácie*. Bratislava: Ekonóm. ISBN 978-80-225-2466-7.

- Lamartina, S., Zaghini, A. (2008). *Increasing Public Expenditures: Wagner's law in OECD Countries*. Center for Financial Studies. Working Paper No. 2008/13. Dostupné z: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/25548/1/577547798.PDF>
- Linhartová, V. Němeček, L. (2015). An Analysis of Municipal Indebtedness. *Acta academica karviniensia*, 15(4), 54–66.
- Ministerstvo financií SR (2000–2014): *Štátne záverečné účty 2000–2014*. Dostupné z: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=3557>
- Ministerstvo financií SR (2004). Úplné znenie Metodického usmernenia Ministerstva financií Slovenskej republiky k č. MF/010175/2004-42 zo dňa 8. decembra 2004 a vysvetlivky k ekonomickej klasifikácii rozpočtovej klasifikácie. Dostupné z: <http://www.finance.gov.sk>
- Morvay, K., ed. (2014). *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do roku 2015*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-224-0.
- Oates, W. E. (1972). *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt. ISBN 9780155274525.
- Provazníková, R. (2015). *Financování měst, obcí a regionů: teorie a praxe*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5608-0.
- Rattso, J., Tovmo, P. (2002). Fiscal Discipline and Asymmetric Adjustment of Revenues and Expenditures: Local Government Responses to Shocks in Denmark. *Public Finance Review*, 30(3), 208–234, <https://doi.org/10.1177/109114210203000303>
- Ribeiro, N. A. B., Jorge, S. M. F. (2015). Political-Ideological Circumstances and Local Authorities' Debt: Evidence from Portuguese Municipalities. *Contemporary Economics*, 9(2), 155–170, <https://doi.org/10.5709/ce.1897-9254.164>
- Roubini, N., Sachs, J. D. (1989). Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies. *European Economic Review*, 33(5), 903–939, [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(89\)90002-0](https://doi.org/10.1016/0014-2921(89)90002-0)
- Schaltegger, C. A., Feld, L. P. (2004). *Do Large Cabinets Favor Large Governments? Evidence from Sub-Federal Jurisdictions*. CESifo. Working Paper Series No. 1294, pp. 27.
- Sedmíhradská, L., Šimíková, I. (2007). Municipal Debt in the Czech Republic, in Ševic, Ž., ed., *Debt Management in Transition Countries: Experience and Perspectives*. Bratislava: NISPAcee. ISBN 978-80-89013-33-3, pp. 43–59.
- Štatistický úrad SR (rok). *StatDat*. Dostupné z: http://statdat.statistics.sk/cognosext/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=xts.run&m=portal/cc.xts&gohome=
- Tiebout, C. A. (1956). Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416–424, <https://doi.org/10.1086/257839>
- Tovmo, P. (2007). *Budgetary Procedures and Deficits in Norwegian Local Governments*. Economics of Governance 8(1):37–49, <https://doi.org/10.1007/s10101-006-0013-0>
- Törvény CXCV (2011) Magyarország gazdasági stabilitásáról. (Zákon CXCV z roku 2011 o hospodárskej stabilite Maďarska).
- Veiga, L. G., Veiga, F. J. (2014). *Determinants of Portuguese Local Governments' Indebtedness*. Universidade do Minho. Working Paper Series NIPE No. 16/2014. Dostupné z: http://www.nipe.eeg.uminho.pt/Uploads/NIPE_WP_16_2014.pdf
- Zákon NR SR č. 583/2004 Z.z. o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (2011).